

Meir Aron Goldschmidts jødiske forfatterskab

De jødiske elementer i danske tekster gør Goldschmidt til noget særligt blandt forfatterne i 1800-tallets Danmark. Fra forfatterskabets begyndelse i 1845 til de hebraiske legender og de jødiske noveller trækker Goldschmidt på sit kendskab til jødedommen, som han har fra hjemmet i Vordingborg, men især fra sit ophold hos sin onkel i København. Jan Schwarz stiller i nærværende artikel skarpt på dette unikke ved Goldschmidts litterære virksomhed.

Af Jan Schwarz

Vil man sammenligne denne Forfatter med et Træ, da ligner han ikke et rodløst Træ, men et flyttet og podet, hvis Grene spreder sig stærkt i det Brede, hvis Stamme ikke groer højt i Vejret, og hvis glatte Frugter har en fin og blandet Smag.¹

Georg Brandes, "M. Goldschmidt" (1869).

I dagens Danmark har den intensive debat om minoriteter og flygtninge aktualiseret Meir Aron Goldschmidts forfatterskab. Det er især debutromanen *En Jøde* (1845), jødefortællingerne og de hebraiske legender, hvis æstetisk komplekse narrativer udfordrer stereotyper om jøder og jødedom og giver indsigt i minoriteters stilling i samfundet. Goldschmidts dobbeltsyn som jøde og dansker er et hovedtræk i hans første roman.

Sammen med blandt andre Karl Marx og Heinrich Heine tilhørte han en yngre generation af europæisk-jødiske intellektuelle, som i den første halvdel af 1800-tallet bidrog til den offentlige debat om demokrati, frihed og sociale forhold blandt andet ved at benytte begreber fra samtidens diskurs om jøder og jødedom. I *Anti-Judaism: The Western Tradition* (2013) beskriver idéhistorikeren David Nirenberg, hvordan denne diskurs om jøder og jødedom havde sin oprindelse i teologiske, filosofiske og litterære kontekster, der løber som en rød tråd gennem

den vestlige verdens tænkning:

Marx' fundamentale forståelse var, at det såkaldte "jødiske spørgsmål" handlede lige så meget om de grundlæggende redskaber og koncepter, som individer i et samfund forholder sig til i verden og hinanden, som det handler om tilstedeværelsen af den "virkelige" jødedom og levende jøder i det samfund. (...) "Jødedom" er ikke bare en religion for et specifikt folk med specifikke trossætninger, men også en kategori, et sæt af idéer og attributter med hvilket ikke-jøder forstår og kritiserer deres verden. Ej heller er "anti-jødedom" bare en attitude over for jøder og deres religion, men en måde at forholde sig kritisk til verden på.²

Georg Brandes' portræt af Goldschmidt, citeret ovenfor, er også et selvportræt som europæisk jødisk intellektuel og arvtager til filosofen Baruch de Spinoza. Tidligt i sin karriere, før gennembruddet med foredragsserien "Hovedstrømninger i det 19. århundredes europæiske litteratur" i 1871, skitserer Brandes en model for en uafhængig intellektuel baseret på begreber om jøder og jødedom:

Hvor meget end en romansk eller nordisk-germansk

Personlighed arbejder paa at frigøre sig fra den nationale Indflydelse, der gøre sig gældende i ham og om ham, vil han dog vanskeligt opnaa uden at fornægte sin Natur at overskride sin Stammes Begrænsning. Men den jødiske Aand staar ved Fødselen allerede frit: den romanske og anti-romanske Kultur, Formskønheden og Indholdsværdet, Katolicisme og Protestantisme, klassisk og romantisk Civilisation, Alt er ham lige nært og lige fjærnt. Han er Søn af Spinoza. Derfor er han fra Fødselen af fjendtligt stillet mod enhver europæisk Indskrænkethed, fribaaren og frifødt baade som videnskabelig Betragter og som digterisk genfremstiller.³

I sit kritiske arbejde var Brandes en typisk repræsentant for den assimilerede jødiske intelligens med dens tro på fremskridtet, rationaliteten og moderniteten. Brandes, født knap et kvart århundrede efter Goldschmidt, tilhørte det jødiske borgerskab, hvor jødiskhed og jødedom blev betragtet som et fortidslevn, et ydre abstrakt forhold, der ikke spillede nogen nævneværdig rolle for kritisk arbejde. For Brandes som for mange andre jødiske intellektuelle i det 19. og 20. århundrede var Spinoza en vigtig identifikationsfigur.

Brandes' kritiske essays fra 1869 og nekrolog ved Goldschmidts død i 1887 består af dybdeborende analyser og en kritisk afstandtagen til forfatterskabet. Det var især Goldschmidts romantik, "at denne Tingenes udvortes Verden skjuler en anden indre",⁴ som stred mod Brandes' sunde fornuft og fremskridtstro. Og Brandes kunne ikke døje Goldschmidts vedholdende fordybelse i det jødiske – de jiddische gloser, det mystisk religiøse og det indelukkede miljø "indenfor murene". Samtidig måtte Brandes indrømme, at det jødiske gav Goldschmidt et rigt materiale, selvom han ikke brød sig om den bramfri udstilling af det eksotiske i jødisk liv. Alligevel konkluderer Brandes ikke uden en vis beundring på trods af, at det stod hans eget kritiske forfatterskab fjærnt, at "[Goldschmidt] har stræbt at give sit Bidrag til Besvarelsen af det Spørgsmaal, hvad der er Jødens Opgave i den moderne kultur".⁵

Den hollandske filosof Spinoza, som nedfældede sin rationalistiske tænkning i 1600-tallet, var en foregangsmand, som Goldschmidt og andre jødiske intellektuelle kunne identificere sig med.

Goldschmidts jødiske arv

I 1867 skrev Goldschmidt et brev til den danske kritiker Clemens Petersen for at forklare baggrunden for sin danske oversættelse af den jødiske forsker Immanuel Deutschs essay "The Talmud", som blev udgivet i København samme år. Brevet er en selvbiografisk skitse, der beskriver Goldschmidts jødiske identitet i konflikt med den kristne antisemitisme. Også Goldschmidt betragter Spinoza som den uafhængige jødiske intellektuelle, der leder ham til panteisme og et brud med både kristen og jødisk oplysningstænkning og den ortodokse jødedom.⁶ I brevet afviser Goldschmidt Brandes' ateisme:

Jeg ville aldrig optræde mod Brandes paa en saadan Maade, at jeg vilde nægte ham Ret til at udtale sin atheistiske "Overbevisning" og forfægte, hvad han kalder "Fornuftens" og "Frihedens" Herredømme. Men jeg vil aldrig kunne forstaae, hvorfor man ikke er varlig med at udtale en saadan Fornægtelse. Der er saa mangfoldige Mennesker, ja det gjælder vel Flertallet: de kunne hverken leve eller døe i Fred,

saasnt man ikke tillader dem at troe Mere, end de vide. Derfor bør der, efter min Formening, for hver Benægtelse af en Troesgjenstand bydes noget Nyt og Positivt, en renere Gjenstand for Tro.⁷

Ifølge Goldschmidt mangler Brandes' verdenssyn en ny tro, der kan erstatte de afkastede religiøse trosartikler. Goldschmidts oversættelse af essayet "The Talmud", der fulgte udgivelsen af hans engelske *Hebrew Legends*, var et forsøg på at kombinere jødiske trosartikler med elementer fra religiøse og filosofiske systemer i den vestlige og østlige tradition. Senere i 1870'erne syntetiserer Goldschmidt disse tankestrømninger i begrebet nemesis.

Reformjøder af Goldschmidts generation havde meget lidt kendskab til Talmud, den jødiske mundtlige lov, som består af en enorm tekstsamling forfattet af flere generationer af rabbinere, et vigtigt fundament for den jødiske religion. Den jødiske oplysningsbevægelse, *Haskalah*, som sekulariserede de jødiske samfund i Vest- og Nordeuropa i 1800-tallet, bidrog til, at studiet af Talmud ophørte blandt jødiske intellektuelle. Talmud blev ikke gjort tilgængelig i moderne tyske og engelske oversættelser før begyndelsen af det 20. århundrede. I sin bog om Goldschmidts jødiske forfatterskab fremhæver David Gantt Gurley vigtigheden i hans anvendelse af Talmud:

(...) det er Goldschmidts intime kendskab til og brug af Talmud, som gør ham til en undtagelse i det nittende århundredes danske litterære landskab; på den anden side er det sekulariseringen af Talmud [gennem oversættelse og introduktion], der på dette tidlige historiske tidspunkt placerer ham på grænsen til moderniteten.⁸

I det ovennævnte brev til Clemens Petersen understreger Goldschmidt Talmuds centrale betydning for hans litterære værk. Han præsenterer en omvendt genealogi, hvor *Bildung*, oplysning, udgående fra universalismens centre i Paris, Berlin og London, erstattes af en arkæologisk genopdagelse af arketyper med oprindelse i Goldschmidts jødiske arv:

Denne er nemlig ikke et blot individuelt Product, men tillige og væsenlig en Arv gennem Blodet, og det er den forunderlige Nydelse eller Glæde, jeg har

havt af at oversætte Skriftet, at jeg ligesom har været personlig nærværende ved min egen Fortid, før jeg blev født, har gennemgaaet en Slags Sjølevandring, men i omvendt Retning, fra det Nærværende til Oprindelsen istedenfor fra Afslutning til ny Begyndelse.⁹

Den rige samling af fortællinger og legender, der findes i Talmud, gav Goldschmidt inspiration til *Hebrew Legends*, som han udgav på dansk og engelsk. Goldschmidts gendigtning af de hebraiske legender var baseret på Heimann Hurwitz' antologi *Hebrew Tales: Selected and translated from the Writings of the Ancient Hebrew Sages* fra 1826. Hurwitz var den første jøde til at blive udnævnt professor ved University College London i faget hebraisk. Goldschmidt udvalgte legender fra Hurwitz' antologi, supplerede dem med fortolkninger af de talmudiske kilder og oversatte nogle af de danske gendigtninger til engelsk med sproglig assistance af sin engelske kusine Hester Rotschild. Gennem redigering og oversættelsen af de hebraiske legender trådte Goldschmidt ind i en lang jødisk tradition som formidler og fortolker af de klassiske jødiske tekster.

Det var især Talmuds brug af legenden, allegorien og parabelen, som inspirerede Goldschmidt til nye litterære udtryksformer i dansk litteratur. Som Goldschmidt påpeger, kommenterer og fortolker Talmuds samling af fortællegerer, *Haggadah*, de legale religiøse lovtekster, *Halakhah*. Dette beskrives nærmere i Immanuel Deutschs essay, her i Goldschmidts danske oversættelse:

Den førstnævnte Retning og dens Værk kaldes *Halacha* (Regel, Norm), den anden *Haggada*: Legende, Sagn, dog ikke ganske i den betydning, hvori vi bruge disse ord; thi endskjøndt en Del af *Haggada* virkelig er Sagn, er meget Andet blot fortællinger, Allegorier, Parabler, der hjalp til at oplyse et Spørgsmaal eller gjøre en moralsk Sætning indtrængende eller blev digtet, snart for at mildne Diskussionen, snart for at vække Tilhørernes opmærksomhed, for at oplive og forfriske under Anstrengelsen...¹⁰

Her ligger spiren til Goldschmidts jødefortællinger og hans mesterlige noveller om den jødiske figur Simon

Levi, som også optræder i romanen *Ravnen* (1867).

En anden vigtig inspiration for Goldschmidts jødiske forfatterskab var hans to måneders ophold i Rom i 1863. Skønt pave Pius IX havde tilladt jøder at bosætte sig uden for ghettoen i 1848, var det først med opløsningen af pavestaterne i 1870, at loven om jøders bosættelsespligt i ghettoen blev fuldstændigt annulleret. I essayet "Ghetto" fra 1865, som beskriver hans besøg i Roms ghetto, skaber Goldschmidt en modsætning mellem Rom og den jødiske ghetto:

Rom er meningsfuld for hele verden og skaber menneskelig sympati på trods af den brutalitet og demoralisering, som byen repræsenterer. Og, Rom har været oprindelse til kunstværker, hvis overvældende natur berører hele menneskeheden og tiltrækker os til byen. Men ghettoen fungerer også på en sådan måde, at når man forlader den, resulterer studiet af Roms monumenter i betydelig mindre beundring end foragt. Enten Rom eller ghettoen.¹¹

Som i den tysk-jødiske kritiker Walter Benjamins historisk-filosofiske tese, "Der er intet historisk kulturdokument, som ikke samtidig er et dokument om barbarisme",¹² fremhæver Goldschmidts essay jødernes magtløshed og usynlighed i europæisk historie og kultur.

I 1873 begynder Goldschmidt at underskrive sine breve med det hebraiske navn Meïr Goldschmidt i stedet for Meyer Goldschmidt. Han tager navnet fra en Talmudisk historie, som er medtaget i Hurwitz' essay.¹³ Meïr refererer også til en slægtning på hans faders side, en af de første jøder, der bosatte sig i Danmark:

(...) thi min Bedstefars Bedstefader, der hed ligesom jeg, Meïr Goldschmidt – Meïr er, oversat paa Dansk: Lys; Meyer er uden mening – kom fra Hamborg og fik i Aaret 1684 kongeligt lejdebrev paa, at han turde nedsætte sig i Kjøbenhavn.¹⁴

Først med den zionistiske bevægelse i slutningen af 1890'erne blev brugen af hebraiske navne almindelig blandt de jødiske pionerer i Palæstina. Goldschmidt er et enestående eksempel på en dansk jøde, der allerede

Goldschmidt skrev et essay om ghettoen i Rom på baggrund af sit to måneder lange ophold i byen i 1863. Her ses indgangen til Roms ghetto tegnet i 1800-tallet.

i 1870'erne havde positive holdninger til den gryende zionisme.

At komme ud af skabet som jøde

Goldschmidt er en af de få flersprogede forfattere i den danske litteratur, som skildrer jøder indefra ved også at bruge deres eget sprog, jiddisch. I *En Jøde, Livserindringer og Resultater* (1876) og jødefortællingerne bruger han jiddische og hebraiske udtryk og forklarer dem i noter. Dette er måske Goldschmidts mest radikale intervention, der sætter spørgsmålstegn ved det danske modersmåls "renhed" og sit eget nationale tilhørsforhold. Det var desuden del af hans angreb på den kristeligt baserede nationalisme, der prægede de nationalliberale politikere og intellektuelle i 1840'erne. N.F.S. Grundtvig beundrede Goldschmidts danske sprog, men mente, at han burde skrive på sit egentlige modersmål: hebraisk.¹⁵

Goldschmidt kom fra et frisindet jødisk hjem i Vordingborg, hvor blandt andet kosherreglerne ikke blev overholdt særligt nøje. Det var yderst vanskeligt for Goldschmidts familie at følge de religiøse spiseregler i den lille provinsmenighed. Det var først i seksårsalderen, da han blev sat i hus hos en onkel i København, at han fik mulighed for at leve i et fromt jødisk hjem. Han gennemgik i løbet af et år ”et helt kursus i Jødedom”.¹⁶ Goldschmidts splittede bevidsthed om det jødiske og danske kom til udtryk som en konflikt mellem hans blodarv og fødselssted, som i samtiden var de kategorier, der definerede ens national-religiøse tilhørsforhold: ”... min hele Livsskjæbne er gjenempræget af de to faktorer: min danske Fødsel og mit jødiske Blod, der strides om Hjemstedsret”.¹⁷

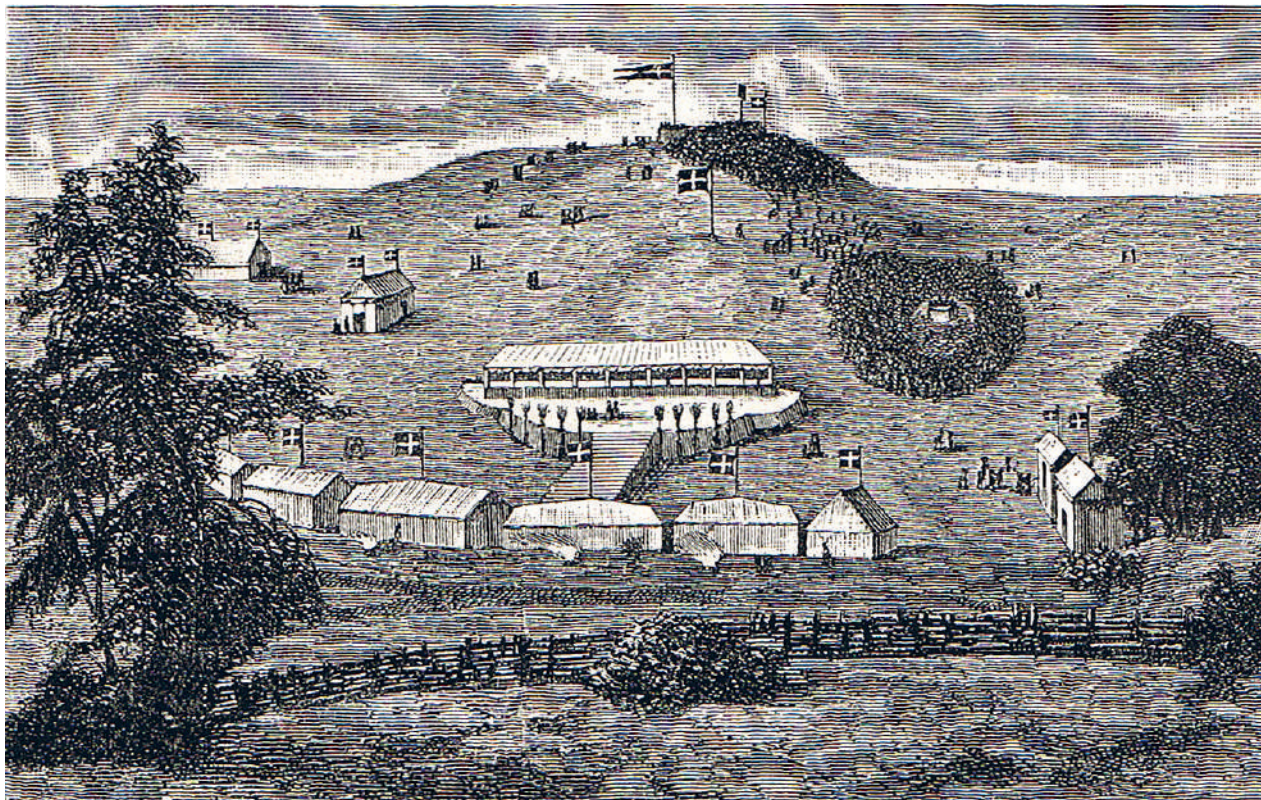
Da Goldschmidt trådte frem på det store folkemøde ved Skamlingsbanken i maj 1844 til støtte for danskheden i fyrstedømmerne Slesvig og Holsten og fra talerstolen henvendte sig til forsamlingen med ordene: ”Jeg er Jøde, hvad vil jeg imellem Jer?”,¹⁸ blev han mødt med applaus. Karakteristisk for denne begivenhed, som Goldschmidt betegnede som ”mit Livs store Spørgsmaal”, var hans ”øje for øje og tand for tand”-attitude, hvis litterære ophav var Shylock fra Shakespeares *Købmanden i Venedig*.¹⁹ Umiddelbart før dette udråb, som ifølge Goldschmidt var helt spontant, udfordredes han af en døbt jøde med, at han ikke turde sige dette. At komme ud af skabet som jøde var en væsentlig del af Goldschmidts kompromisløse søgen efter sin egen individuelle sandhed og frihed. Det er et typisk eksempel på Goldschmidts selvscenesættelse som eksotisk ener og jøde. Som han udtrykker det i memoirerne: ”Ved alle lejligheder, hvor jeg skulde kæmpe, er jeg gaaet til Kampen med instinktmæssig Fordring paa at blive Nr.1...”²⁰

Uddannet i de humanistiske discipliner i landets bedste latinskole, Det Westenske Institut, stræbte Goldschmidt efter at virkeliggøre idealet om ”at Ride, skyde med Bue og tale Sandhed”.²¹ Dette blev fikserpunkt for baronessen Karen Blixens store beundring for forfatter-skabet. Goldschmidt søgte at leve op til den romantiske kunstnerskikkelse, der forenede aristokratiske dyder med længslen efter folkets demokratiske frigørelse. Derimod var borgerskabet, ”som repræsenterer Tingenes faste,

daglige gang, Erhvervet og Nydelsen deraf”,²² ham imod. Hvor mange af samtidens danske forfattere mestrede den klassiske fægtekunst? Det gjorde Goldschmidt, som overlevede flere livstruende situationer med våben i hånd: ”Begge gange havde jeg selv Vaaben og havde den fornøjelse, maaske en af jordens største med Vaaben at afvæbne en Modstander uden at udgyde Blod”.²³

Goldschmidt var ingen fortaler for de danske jøder, som modtog hans debutroman *En Jøde* afvisende som ”en profan udstilling af national-religiøse Ting”.²⁴ Som den amerikanske romanforfatter Philip Roths servering af sine jødiske figurer ”i skarp sovs” i *Portnoy's Complaints* (1969), der vakte dyb antipati blandt amerikanske jøder, reagerede de danske jøder på Goldschmidts ”højrestethed om Jødedom... som ikke gavnlige for Forholdet til den kristne Verden”.²⁵

Litteraturkritikeren P.L. Møller figurerer centralt i Goldschmidts erindringer som æstetisk ledestjerne, der udvider Goldschmidts litterære horisont og forløser ham som romanforfatter. Da Goldschmidt, som svar på Møllers henvisning til hans spørgsmål i talen ved Skamlingsbanken, ”Hvad vil jeg imellem Jer?”, i stigende lidenskab fortæller om det danske samfunds antisemitisme og udelukkelse af jøder, som først fik fulde borgerrettigheder med grundloven i 1849, svarer Møller: ”Med saadanne Følelser skriver man en Roman”.²⁶ Goldschmidt gik hjem og skrev samme nat slutkapitlet i *En Jøde*. Dette kapitel beskriver hovedkarakteren Jacob Bendixens begravelse fortalt via en dialog mellem religiøse jøder, der taler dansk spækket med jiddische og tyske udtryk. Det er en gammeldags jødebegravelse ledsaget af antisemitiske råb og stenkastning mod begravelsestoget. Jacob Bendixens åger som pengeudlåner har gjort ham til en forhadet person i det kristne København. Romanen slutter med vennen Levis ironiske ord om, at Jacob Bendixen engang troede på ”den evige poesi og det evige liv”.²⁷ Goldschmidt beskriver i sine erindringer bogen som ”mere et poetisk Stridsskrift end en fri, harmonisk Digtning. I fald, den kom ud af mig, som jeg var”.²⁸ Han fremhæver, at det var et ”Fantasiværk” gennemtrængt af det ”Mørke og Uhyggelige”, som blev løftet frem i den skæbnsvangre samtale med Møller.

Det første Skamlingsbankemøde, som var en folkefest, fandt sted i maj 1843. Det andet, illustreret ovenfor, deltog Goldschmidt i det efterfølgende år og spurgte her sine tilhørere, hvad han som jøde ville blandt dem. Foto: Museum Sønderjylland – ISL.

Romanen om en jødes splittelse

Som roman om en enkelt jøde, og netop ikke den repræsentative jøde, er *En Jøde* kunstnerisk yderst vellykket, fordi den bryder den narrative skabelon om fremskridtstro og assimilation i det danske samfund, den dominerende trend for jøder i liberalismens tidsalder i 1840'erne. Romanen udfolder overbevisende de stereotyp negative troper om jøder og jødedom, som senere vendte tilbage i en mere utilsløret moderne antisemitisk form på Goldschmidts gamle dage i 1880'erne. Med sikker intuition ramte Møller ned i det mørke af uforløste lidenskaber og had, som Goldschmidt havde internaliseret gennem sin opvækst i den danske provins, en skueplads for den korporlige jødefejde 1819 (som beskrevet i romanen) og den "lille antisemitisme" i det kristne humanistiske borgerskab, som Jacob Bendixen forgæves forsøger at blive en del af.

I *En Jøde* er den alvidende fortæller en *participant observer* med en fod i hver lejr: den jødiske og den dansk-kristne. Som hos andre samtidige jødiske forfattere såsom Heine og Bertold Auerbach muliggør denne spaltning af forfatterjeget nye banebrydende æstetiske udtryk, der peger frem mod det 20. århundredes litterære modernisme. Goldschmidt spejler sig i den dansk-kristne verdens blik og konstruerer på denne måde et jødisk dobbeltblik som æstetisk metode:

thi idet jeg lydt bekendte mig som Jøde, talte jeg med en Slags kristen Bevidsthed, berettede om den jødiske Religion, ikke hvad den havde lært mig, men hvad man i kristen Skole havde, ud af en enkelt, borgerlig Lovbestemmelse, lært, at den var...²⁹

Meir Aron Goldschmidts jødiske forfatterskab

Goldschmidts brug af jiddische og hebraiske ord i mere end 200 noter er for danske læsere mestendels uforståelige koder fra et jødisk univers, hvis oversættelse og delvise ”forkristning” aldrig blev del af det danske sprog. Ikke overraskende ændrer den jiddische oversættelse af romanen fra 1899, oversat via den engelske version, romanens titel til *Der yid*, Jøden, og fjerner alle noteforklaringer.³⁰

De jiddische ords virkelige betydning blev ofte undertrykt i Goldschmidts iver efter at fremstå salonfæhig. Et godt eksempel er Goldschmidts barndomserindring, da hans far bestyrede en gård i Valby. Familien Goldschmidt overværede kongeliges offentlige optræden i Frederiksberg Have. Senere overhører han sine forældre diskutere storpolitik, fra tiden da Frederik 6. var i alliance med Napoleon. I 1807 beordrer Napoleon den danske konge til at beskytte København med 25.000 mand, men i stedet for selv at lede kampen i hovedstaden forlader kongen byen og lader en general forsvare den. Det gør generalen så katastrofalt, at han bliver fradømt ære, liv og gods. Goldschmidts far spidder den danske konge på den jiddische syl i samtalen med moren: ”Det kan jeg ikke tilgive den Schmock! (Et vanskelig oversætteligt Ord; det betyder omtrent en borneret, selvtillidsfuld Person). Hys, sagde Moder. Hvis dette Hys havde Hensyn til mig, kom det for silde”.³¹ I denne parentes fejloversætter Goldschmidt bevidst det jiddische ord *schmock*. Ordet refererer til det mandlige kønsorgan og kan på nudansk oversættes til ”svans” eller ”vatpik”. På den måde bortretoucherer Goldschmidt farens vulgære ”majestætsfor nærmelse”. Det ses af barndomserindringen, at Goldschmidt tidligt tilegnede sig jiddische talemåder, hvis ofte vulgære humor blev en vigtig inspirationskilde til hans politiske satire i *Corsaren*, et ugeblad han redigerede og udgav i årene 1840-1846.

Bibelcitater fra 1. Mosebog, romanens motto, sammenfatter *En Jødes* hovedtema: fjendskabet mellem slangen og kvinden, ”imellem Din Æt og hendes Æt”, de kristne og jøderne. Jacob Bendixen personificerer det umulige i at bryde ud af dette bibelske fjendskab. Jacob Bendixens liv skildres fra tiden omkring jødefejden, hvor han som dreng desperat forsvarede sin familie ved brutalt at slå en kristen dreng til blods, til Jacob Bendixens kamperfaringer som soldat i den franske og polske

hær. Til forskel fra den lægestuderende Levi kan Jacob Bendixen ikke kappe navlestrengen til sin jødiske arv og sprog, hvad der gør ham til en uforløst figur, hvis evne til at aflæse både de jødiske og kristne sprogekoder forlener ham med et dobbeltsyn.

Da Jacob Bendixen kæmper i den polske hær for Polens uafhængighed, møder han en døbt jøde, Michael Wucziewicz. Jacob Bendixen henvender sig til ham på jiddisch og kalder ham *Mamzir ben nanido*, som betyder ”bastardsøn af en uren kvinde”, en forbandelse Goldschmidt ikke oversætter. Derefter beder den døbt jøde ham om at identificere sig ved at besvare, hvilket Tora-afsnit der læses på sabbatten:

Svar mig! Welch Sedre geiht Schabbas!³²
Eikef!³³ svarede Jacob efter nogen Betænkning, medens Polakken i spændt Forventning saae på ham. Nok, I er Jøde! Boruch habo bescheim Adaunoi!³⁴
Lovet være Israels Gud! En Søn af hans Folk betræder min Tærskel og kalder mig Broder.³⁵

Selvom de begge har forladt jødedommen gennem dåb og flugt, forbliver de dybt rodfæstet i jødisk sprog og mentalitet. Goldschmidt iscenesætter denne dialog som alvidende fortæller ved at oversætte de jødiske ord ved hjælp af noter, der udtrykker en ”neutral” kristelig rationalitet.

I sine erindringer beretter Goldschmidt om sin konfirmation i den nyligt indviede synagoge i Krystalgade i 1835 ”hos vor præst Dr. Wolff”.³⁶ Han udtrykker skuffelse over denne ceremoni, som mangler den ”Lidenskab og Farveglød”, han havde stiftet bekendtskab med i den humanistiske skole. Derefter nævner Goldschmidt,

at jeg, skjøndt jeg visselig ikke er Kristen og aldrig har udtalt mig som saadan, dog har haft en Følelse af at være, hvad man engang i Norden kaldte primsignet, og den har bidraget til min Søgen efter Nemesis i den Betydning, hvori jeg hævder dette Navn.³⁷

Den store Danske definerer primsignet som den første mærkning med korsets tegn: ”I missionstiden i Norden

tjente primsigning som et første skridt mod omvendelse og dåb, og kristne kunne være i stue med en primsignet". Goldschmidt bruger dette begreb til at karakterisere sig selv som stående uden for både den jødiske og kristne tro. Senere gennem sin forskning, der resulterer i afhandlingen om nemesis (udgivet som erindringeres andet bind), er han i stand til at nå frem til sin egen personlige synkretiske trosbekendelse.

Goldschmidt skildrer i sine erindringer, hvordan han i 1858 bliver dybt grebet af en kristen gudstjeneste og prædiken om Nikodemus og derefter går

resolut hjem med Præsten for at faa Sagen klareret. Han stillede Fordringerne, og jeg kunde ikke. Den historiske Kristendom og navnlig Noget i Bekjendelsen stillede sig uovervindelig i Vejen; det var nok den samme Nikodemus, men ikke den samme Kristus, og jeg maatte "sejle min egen Sø".³⁸

Nemesisfilosofien, som Brandes karakteriserede som "en daarlig doktordisputats",³⁹ bliver Goldschmidts idiosynkratiske svar, som han strikker sammen med udgangspunkt i det antikke Ægyptens mytologi.

I det jødisk-litterære kompleks er der fascinerende forbindelseslinjer mellem Goldschmidt og Franz Kafka. Hver på sin måde artikulerer de grundlæggende spørgsmål om nationalt og sprogligt tilhørsforhold i jødisk litteratur, og begge var dybt inspirerede af jiddisch sprog og litteratur. Kafkas bekendtskab med den jiddische teatergruppe, der besøgte Prag i 1912, inspirerede ham til gennembrudsnovellen *Dommen* (1913). Goldschmidt, der døde i 1887, fire år efter Kafkas fødsel, dybdeborer i *En Jøde* den jødiske psyke blandt andet ved hjælp af jiddische gloser og begreber, der rummer kim til Kafkas figurer. Og i *En Jøde* nævnes en vis Franz Kawka:

Eders Søn er bleven sat i Huset hos den døbte Jøde Franz Kawka, og Tjenestepigen bringer ham hver Dag til Jesuiterne for at undervises. Men hos en døbt Jøde gaaer naturligviis Alting forkeert. Tjenestepigen bestjæler ham, og hun har nylig solgt mig to Lagener, hvori Franz Kawkas Navn endnu staar.⁴⁰

Dette berettes af en polsk jøde, der gæster familien Bendixen, ved sabbatbordet i en grufuld fortælling om tvangsdåb af jødiske drenge. Jesuitter bortfører og tvinger jødiske drenge til undervisning i kristendom, hvorefter de tvangsdøbes. Denne eksistentielle trussel er dybt indgraveret i den kollektive jødiske bevidsthed, hvad der er mange eksempler på i den jødiske litteratur. Jesuitternes tvangsdåb ender i tragedie da Lazarus, drengens far slår i afsindig hævn sin søn ihjel. Derefter anklages Lazarus for at have slået et kristent barn ihjel. Han og to andre jøder dømmes til døden og henrettes "under skrækkelige Piinsler. Mirjam var død i Forveien. Simon var jo ogsaa død. Saaledes var Lazarus's Forbandelse gaaet i Opfyldelse: At hans Slægt skulde blive udryddet af Jorden".⁴¹ Den polske jødes tragiske historie ved familien Bendixens sabbatbord ender i et antiklimaks: der siges bordbøn, og derefter går alle i seng.

Forbindelsen mellem Goldschmidt og Kafka er anskueliggjort i denne fortællings klaustrofobiske, skæbnesvangre univers, der udfolder det mest håbløse i jødernes forhold til den kristne verden. Fortællingen er et mikrokosmos af romanen i dens brug af stereotypiske troper om jøder og jødedom, der har cirkuleret i århundreder i det kristne Europa. Som *En Jøde* demonstrerer, spiller antijødedom og antisemitisme en central rolle i den vestlige kristne tænkning og udgør en diskurs, der stadig bruges til at forstå og forholde sig til verden på af både jøder og ikke-jøder.

En nøglefigur i moderne jødisk litteratur

Goldschmidt omdefinerer i *En Jøde* radikalt billedet af jøder i dansk litteratur ved at beskrive dem indefra på deres eget sprog og tilbageviser således de stereotype jødefigurer, der florerede i samtidens danske litteratur. Det er ved sin realistiske skildring af en enkelt jøde fra fødsel til død placeret i sit konfliktfyldte miljø i spændingsfeltet mellem jødisk og kristent, at det lykkes Goldschmidt at trænge dybt ind i den moderne jødiske bevidsthed. Jødernes integration i den moderne verden tager for alvor fart i første halvdel af det 19. århundrede. Goldschmidt oplevede gennem sine europarejser åbningen af ghettoens mure og gennemlevede selv som forfatter og intellektuel den voldsomme forandring

af den traditionelle jødementaltet i oplysningens og universalitetens tidsalder.

Brandes' smukke eftermæle over Goldschmidts forfatterskab, at det "ikke er et rodløst Træ men et flyttet og podet", indeholder en reference til livets træ, *eyts kbayim*, som jo er det traditionelle jødiske begreb for Toraen, den jødiske skriftræditiion. Det er netop Goldschmidts enestående evne til at fusionere de jødiske skrifter, sprog og genrer i et fornemt dansk litteratursprog, der gør ham unik i den danske litteraturhistorie. I dag er Goldschmidt totalt overskygget af H.C. Andersen, Søren Kierkegaard og Brandes selv, de vigtigste figurer i det 19. århundredes danske litteraturhistorie. Men uden Goldschmidt mangler den eneste danske forfatter, der konfronterer den jødiske minoritets vilkår og det fortrængte i den danske guldalder: Jacob Bendixens splittelse mellem den kristne humanisme og den jødiske ghetto, modsætningen han går til grunde på. Det gør forfatterskabet yderst relevant og læseværdigt i folkevandrings og flygtningens tidsalder i det 21. århundrede.

Forlaget Vandkunstens 2017-genudgivelse af *En Jøde* med et oplysende efterskrift af lektor Sten Rasmussen er et fint eksempel på formidlingen af en dansk klassiker, der bibeholder den originale tekst og retskrivning. Den lefler ikke for et nutidigt publikum gennem modernisering af sproget i et forsøg på at skabe en mere flydende læseoplevelse. Selvom *En Jødes* hovedtema er antisemitisme og fremmedhad, er romanen først og fremmest en kompleks æstetisk komposition, der gestalter det kaotiske og irrationelle i mødet mellem minoritet og majoritet på det individuelle og samfundsmæssige plan. I år, hvor Goldschmidt fylder 200, er han herhjemme og i udlandet enstemmigt anerkendt som en stor dansk klassiker og nøglefigur i den moderne jødiske litteratur. Ikke nogen ringe bedrift.

LITTERATUR

- Borup, Morten (red.)
1963 *Breve fra og til Meir Goldschmidt*. Bind II, 1853-1885. København: Rosenkilde og Bagger 1963.
- Brandes, Georg
1870 "M. Goldschmidt". *Kritik og Portraiter*. København: Gyldendal 1870.
- 1899 *Samlede Skrifter*. Bind 2. København: Gyldendal 1899.
- Deutsch, Immanuel
1868 *Talmud*. Oversat af M. Goldschmidt. København: Chr. Steen og Sønner 1868.
- Goldschmidt, Meir
1965 *Livs Erindringer og Resultater*. Udgivet med et efterslæt ved Morten Borup. København: Rosenkilde og Bagger 1965.
- 2017 *En Jøde*. Udgivet og med efterskrift af Sten Rasmussen. København: Forlaget Vandkunsten 2017.
- Gurley, David Gantt
2016 *Meir Aaron Goldschmidt and the Poetics of Jewish Fiction*. Syracuse, NY: Syracuse University Press 2016.
- Nirenberg, David
2013 *Anti-Judaism: The Western Tradition*. New York: W.W. Norton 2013.

NOTER

1. Brandes 1870, s. 458.
2. Nirenberg 2013, s. 436-437.
3. Brandes 1870, s. 454.
4. Brandes 1899, s. 466.
5. Brandes 1870, s. 454.
6. Panteisme refererer til det perspektiv, at Gud er i alt. Spinoza regnes for ophavsmanden bag begrebet, som opstod i begyndelsen af 1700-tallet.
7. Borup 1963, s. 139.
8. Gurley 2016, s. 125.
9. Borup 1963, s. 134.
10. Deutsch 1868, s. 27.
11. Citeret i Gurley 2016, s. 24. Citatet er oversat af artiklens forfatter.
12. Walter Benjamin, "Theses on the Philosophy of History VII". *Illumination*, Hannah Arendt (red.). New York: Schocken Books 1969, s. 256.
13. Deutsch 1868, s. 24.
14. Goldschmidt 1965, s. 41.
15. Om Grundtvig og Goldschmidts diskussion om danskhed sse Morten Bredsdorffs: "Digteren Goldschmidt og Grundtvig: Et opgør om Nationalitet og Danskhed". *Grundtvig-Studier* (1974), s. 26-50.
16. Ibid., s. 73.
17. Ibid., s. 87.
18. Ibid., s. 194.
19. Ibid., s. 194.
20. Ibid., s. 41.
21. Ibid., s. 119.
22. Ibid., s. 163.
23. Ibid., s. 116.
24. Ibid., s. 199.
25. Ibid., s. 199. Udtrykket "i skarp sovs" refererer til Brandes, som mente, at Goldschmidt serverede sin bedstemoder i skarp sauce, når han var så direkte i sin beskrivelse af jødiske karakterer. Brandes 1870, s. 398.
26. Goldschmidt 1965, s. 196.
27. Goldschmidt 2017, s. 406.
28. Goldschmidt 1965, s. 197.
29. Ibid., s. 195.
30. M.A. Goldschmidt: *Deryid*. Oversat af J. Garnitski. New York: Farlag "Naye velt" 1899.
31. Goldschmidt 1965, s. 81.
32. "Hvilken Afdeling af Loven oplæste Jøderne paa Løvedag? (See Noten pag.75-76)". Goldschmidt 2017, s. 348.
33. "Den Sedre (Afdeling), som begynder med Ordet Eikef". Ibid.
34. "Velsignet være den, der kommer i Herrens Navn". Ibid.
35. Ibid.
36. Goldschmidt 1965, s. 110.
37. Ibid.
38. Ibid., s. 198.
39. Brandes 1899, s. 467.
40. Goldschmidt 2017, s. 67.
41. Ibid., s. 70.

Danske familier, jødiske rødder – dansk-jødisk slægtshistorie gennem århundreder

RAM
GAM